

MARULIĆEVO I ERAZMOVO TUMAČENJE
EVANĐEOSKE PRISPODOBE O ZLIM NAJAMNICIMA
U VINOGRADU

Vinko Grubišić

UDK: 821.163.42.091 Marulić, M.
1 Erasmus Desiderius
Izvorni znanstveni rad

Vinko Grubišić
University of Waterloo,
K a n a d a
vggrubis@watarts.uwaterloo.ca

U radovima Ch. Bénéa, B. Glavičića te B. Lučina dodirnuti su mnoga bitna i zanimljiva pitanja Marulićevih i Erazmovih sličnosti, kao i Marulićevih odnosa prema nekim nama nepoznatim Erazmovim knjigama koje je splitskom humanistu poslao Toma Niger.¹ No dok su Erazmovi prijevodi *Novoga zavjeta* kao i komentari (*Annotationes*) svestrano proučavani s obzirom na primarne izvore i sekundarnu literaturu,² Marulićeva teološka djela još uvijek čekaju obradu s mnogih aspekata, od kojih se sigurno ne mogu zanemariti pitanja kojim se djelima

¹ Charles Béné, »Marulić et l'humanisme européen« (eseji: »Marulić et Erasme, biographes de Saint Jérôme« te »La poésie religieuse humaniste: Louis de Grenade, Marulić et Erasme«, *Études Maruliennes – Le rayonnement européen de l'oeuvre de Marc Marule de Split*, Zagreb-Split: Erasmus Naklada – KKS *Marulianum*, 1998, 211-245. Usp. također Branimir Glavičić, »Marko Marulić i Erazmo Roterdamski«, Marko Marulić: *Latinska manja djela I (Opera omnia*, knj. 8), Split: Književni krug, 1992, 9-16. iza kojega slijedi Marulićev uvodni tekst (s autografom) »Marko Marulić srdačno pozdravlja biskupa skradinskog Tomu Nigera«, str. 19-20. (Glavičićev prijevod) i lat. original str. 21-22; B. Lučina, »Erasmus and the Croats in the Fifteenth and Sixteenth Centuries«, u godišnjaku *Erasmus of Rotterdam Society Yearbook*, 24 (2004), 89-114. Hrvatska verzija: »Erazmo i Hrvati XV. i XVI. stoljeća«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 59-60 (2004), 5-29.

² O Erazmovim radovima na *Novom zavjetu* čitatelj će naći dobru bibliografiju u djelu Erike Rummel, *Erasmus' 'Annotations' on the New Testament: From Philologist to Theologian*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 1986, str. 221-226. Značajno je i djelo Jerry H. Bentley, *Humanists and Holy Writ*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1983, osobito poglavlje IV: »Desiderius Erasmus: Christian Humanist«, 112-193. Opširnu će bibliografiju čitatelj naći na str. 221-237.

u komentiranju evanđeoskih prisposoba Marulić mogao služiti, koji su razlozi da je nekim dijelovima Evanđelja posvetio značajnu pažnju, a druge neke odlomke jednostavno izostavio te kako se Marulić odnosio prema *Starom zavjetu* prisposobljujući njegove pojedine odlomke s tekstovima Novog zavjeta.³

I Marulić i Erazmo sljedbenici su pokreta *devotio moderna*, i to dakako svaki na svoj način. U vrijeme svojeg dječastva i rane mladosti, dakle u najznačajnijim formativnim godinama, Erazmo je, tako reći *en bloc*, izložen djelu *De imitatione Christi* Tome Kempenskog, a znamo da je Marulića to djelo toliko oduševilo da ga je preveo na hrvatski.

Ali dok je Erazmo, *volens-nolens*, bio zahvaćen problemima reformacije, kada se, s obzirom na oštre kritičare, našao između dvije vatre, u djelima Splićanina Marka Marulića njezini odjeci jedva su vidljivi. On je i mogao na reformaciju gledati tek s europske periferije, gdje je bilo mnogo važnije što se događa nadomak ruke, na Klisu, u susjednoj Bosni i Hercegovini gdje Turci pale i žare, ubijaju i odvođe u ropstvo, negoli u dalekoj Germaniji oko Martina Luthera i Philipa Melanchtona. Istina, i Marulić i Erazmo smatrali su tursko haranje po kršćanskim zemljama Božjom kaznom kršćanima za grijeh i nehaj, ali bila su to dakako dva pogleda iz dviju sasvim različitih udaljenosti prema Turcima.

S obzirom na teološka pitanja, Maruliću je najvažnije kako pružiti što praktičnije i zapamtljivije upute za svet i blažen život redovnicima i redovnicama, svećenicima i svjetovnjacima, dok je Erazmo ponajprije tumač biblijskih tekstova, istovremeno egzeget i hermeneutičar. No da ih ništa drugo ne povezuje nego to što su obojica smatrali teologiju »kraljicom znanosti«, valjalo bi o toj dvojici velikana komparativno govoriti.

Uspoređujući grčki i latinski svetopisamski tekst, Erazmo naglašava: »Mi Latini imamo tek nekoliko malih potoka, i malko mutnih bazena, a Grci posjeduju kristalno bistre izvore i zlatonosne rijeke.«⁴ O Erazmu grecistu pisano je podosta, pa ovdje ne bi imalo smisla o tomu govoriti. Spomenimo samo usputno da Erazmo u *Apologiji* tvrdi kako se služio »prvim recenzijama« četiriju grčkih rukopisa, od kojih je jedan pripadao tada već sedamdesetak godina pokojnom kardinalu Dubrovčaninu Ivanu Stojkoviću (†1443) u Lausannei, čije je rukopisno blago ostalo kod dominikanaca u Baselu. U svojim preinakama *Vulgate*, o čemu će još biti riječi, Erazmo je išao tako daleko da je umjesto *Novum Testamentum* htio uvesti, kako je mislio, ispravniji naziv, »*Novum Instrumentum*«. Poznata je također njegova

³ Ovdje se služim izdanjem *Novum Testamentum, Graece et Latine*. Curavit D. Eberhard Nestle. Stuttgart: Privilegierte Württembergische Bibelanstalt, 1906. te *Biblia Sacra, Vulgatae editionis Sixti V. Pont. Max. Jussu*. Tornaci: Desclé Lefebvre Soc., 1885.

⁴ Usp. William W. Combs, »Erasmus and the Textus Receptus«, *Detroit Baptist Seminary Journal* (Spring 1996), 35-53. Nav. mj. str. 37.

inovacija u Ivanovu Evanđelju gdje bi umjesto *In principio erat verbum...* trebalo biti *In principio erat sermo* (»ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος«).

Krivo bi bilo pretpostaviti da je Erazmu uzor mogao biti Lorenzo Valla koji je u djelu *Annotationes*, što ga je Erazmo pronašao i čime se mnogo ponosio, pisao o *Vulgati* i o sv. Jeronimu s mnogo žuči i ironije. I Erazmo smatra da *Vulgata* ima mnogo pogrešaka, ali da za njih nije odgovoran sv. Jeronim nego kasniji prepisivači, a to najbolje pokazuju Jeronimovi komentari, gdje su prevedeni navodi često mnogo točniji negoli prijevod samih Evanđelja.

Marulić, međutim, nigdje ne dovodi u pitanje latinski prijevod niti se uopće bavi kritikom teksta. Prema popisu knjiga iz njegove ostavštine, možemo zaključiti da se služio četverosveščanim djelom *Biblia cum commento*, s komentarima Nikole od Lire, nekim djelima Origenovim, djelima sv. Bazilija, pismima i nekim komentarima sv. Jeronima, što i nije baš skroman popis bogoslovnih djela za Marulićevo vrijeme i njegovu sredinu. Dabome, splitskom su humanistu mogla biti poznata i druga djela jednog od najpopularnijih egzegeta predmarulićevskog vremena (čijim se imenom onako okrutno poigrao François Rabelais), franjevca Nikole od Lire (1270-1349), i to ne samo *De vero Messia* nego i *Postilla litteralis* i *Postilla moralis*.

Obojica su, Marulić i Erazmo, u svojim najboljim stvaralačkim godinama pisali popularna bogoslovna djela i sami ih smatrali svojim glavnim preokupacijama: Marulić *Euangelistarium* i *De institutione bene beateque uiuendi per exempla sanctorum*, a Erazmo prijevode *Evanđelja*, usporedbe *Vulgate* s grčkim ranim rukopisima te *Annotationes*, komentare uz *Psalmes*, uz sva četiri *Evanđelja* te uz Pavlove *Poslanice*.

*

Pozabavit ćemo se samo jednom evanđeoskom *parabolom* koju donose Matej, Marko i Luka. To je poznati tekst o vinogradskim zakupcima, ubojicama u vinogradu Gospodnjem, kojima gospodar najprije šalje jedne slugu »da uzmu plodove«, ali zli najamnici od njih »nekog izmlatiše, nekog ubiše, nekog kamenovaše«. Kad ni druga skupina poslanih slugu nije ništa bolje prošla, gospodar »napokon posla k njima svoga sina« kojega oni ubiše kako bi njima pripala njegova baština.

Uz *Govor na gori* te *Parabolu o rasipnom sinu*, ova se prispodoba uzimala kao jedna od najvažnijih evanđeoskih parabola, jer ona povezuje Stari i Novi zavjet, to očitije što završno u njoj Krist daje riječ psalmistu koji govori »o kamenu zaglavnom«. Ne valja pri tomu zaboraviti da su *Psalmes* redovito prihvaćali i najveći protivnici Staroga zavjeta, a tih protivnika bijaše mnogo i bijahu veoma moćni u Marulićevo i Erazmovo vrijeme.

Kako pokazuje Stephen L. Wailes u svojem djelu *Medieval Allegories of Jesus' Parables*,⁵ tom su se zanimljivom parabolom bavili mnogi teolozi, od kojih

---

⁵ Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 1987. »Prispodoba o zlim poljodjelcima« (»The Wicked Husbandmen«) nalazi se na str. 147-153. Opširnije o samoj

navodimo samo neke koji su živjeli prije Marulića i Erazma: Origen, sv. Ambrozije, sv. Jeronim, sv. Ivan Zlatousti, sv. Augustin, Izidor Seviljski, Raban Maur, Bruno de Segni, sv. Toma Akvinski, Nikola od Lire i Lorenzo Valla, koji je imao osobito veliko značenje za Erazmove *Annotationes*, a njegovo je djelo *De elegantii linguae Latinae* bilo poznato i Maruliću.⁶

Većina proučavatelja ove parabole smatrahu da su veoma važne okolnosti u kojima je prisprodoma o kojoj je ovdje riječ izrečena i osobe kojima je upućena: pismoznanci i farizeji su pomislili da će Isusa svojim pitanjima dovesti u nemoguću situaciju. S druge strane, sasvim je jasno da su farizeji veoma dobro razumjeli svu alegoričnost te parabole pa nije nimalo slučajno da baš od tog mjesta u Mateja stoji kako su »gledali da ga uhvate, ali su se bojali naroda« (*Mt 21,46*). Uostalom, sam je Izaija objasnio ključne riječi te parabole rekavši: »Vinograd Jahve nad vojskama dom je Izraelov« (*Iz 5,7*)

Odmah napomenimo da je u tumačenju evanđeoske prisprodoma o kojoj je ovdje riječ sv. Jeronimu mnogo bliži Marulić negoli Erazmo.

U Poglavlju VI. *Evanđelistara*, tj. u odjeljku »O crkvi koja je utemeljena na vjeri«, Marulić objašnjava parabolu stavak po stavak:

»Čovjek zasadi vinograd , tj. Bog Otac dom Izraelov«;

»ogradi ga plotom – osigura ga stražom anđeoskom«;

»iskopa u njemu jamu ili postavi tijesak, tj. zakon što obiluje savjetima za život«;
»sagradi kulu, tj. hram«.

»I ode od kuće, ne napuštajući je, već dajući svakomu mogućnost da radi ili dobro ili loše«;

»zatim posla sluge da pokupe plodove iz vinograda – poslao je naime proroke da zahtijevaju poslušnost zapovijestima Božjima, ali *vinogradari*, tj. drzoviti Židovi, ne trpeći ničiju čestitu pouku, ne pošteđješe ni glasnike svoga Boga – *jednoga batinajući*, kao na primjer Proroka Miheja, a *drugoga ranjavajući i pogubljujući*, kao Izaiju, Jeremiju, Zahariju i mnoge druge proroke«.

»Imat će obzira prema mojem sinu – ne zato što ne bi znao što će oni učiniti, već dajući im do znanja, što bi bili dužni činiti«.

»'Ovo je baštinik! Hajte! Ubijmo ga!' Ubiše ga i baciše izvan vinograda, tj. izvan Jeruzalema. Naime, izvan grada raspeše Gospodina Isusa, ili izvan vinograda, izvan crkve židovske, da bi, izbačen od njih, bio primljen i štovan od nas.«

»'Što će dakle učiniti gospodar vinograda? Zločince će nemilosrdno pobiti a vinograd će dati u zakup drugima', tj. svima koji vjeruju u Krista, spajajući tako Stari zavjet s Novim. Jer Krist je 'ugaoni kamen' kojim se završava staro i započinje novo.«

---

paraboli vidi *The Interpreter's Bible. The Holy Scripture in the King James and revised Standard Versions with General Articles and Introduction, Exegesis, Exposition for Each Book of the Bible, Vol. VII, New York: Abington Press Nashville, 1951, str. 511-514.*

⁶ Usp. Tomislav L a d a n, »Marulićev Syllabus«. *Parva mediaevalia*. Zagreb: Matica hrvatska, 1983, str. 153-154.

Tako je Marulić glavniinom u skladu s tumačima te prispodobe od Origena do Lorenza Valle. On navodi neke primjere proroka koji, najkraće rečeno, dođoše k svojim i njihovi ih ne primiše.

A Erazmo uz tu parabolu u Mateja već na početku daje općenito ali temeljito tumačenje jednog dijela prispodobe: uza sve dobrobiti kojima su Židovi bili obdareni ne samo da poslani proroke nisu prihvatili, nego su jednoga za drugim okrutno ubijali.

Erazmo, kao što je činio i Marulić, parafrazira evanđeoski tekst pa će npr. umjesto *misit servos suos ad agricolas* – kako nalazimo u njegovu prijevodu Evanđelja – reći *misit ad illos majorem numerum servorum*.⁷ (VII, 114)

Dabome, sama struktura Marulićeva *Evanđelistara* nije zahtijevala objašnjenja ove parabole u trojice evanđelista, a u Erazma je bilo inčije: on je objavio paralelno grčki i latinski tekst svih četiriju evanđelja s veoma opširnim komentarima i navodom različitih varijanata. Tako npr. *Et habebimus hereditatem* stoji *id est occupemus, sive obtineamus, aut ut legit Chrisostomus, ut possideamus*.⁸

U parafraziranju Lukina teksta on naglašava da je vinograd izabrani narod, čiji je gospodar Gospod Bog. On je ogradio svoj vinograd svojim zakonima. Dalje navodi da su najamnici zapravo svećenici, sudci, vojskovođe i učitelji. Odsutnost od vinograda tj. od obećanog naroda Gospodar je proveo na nebesima. Kod Marulića nema te pojedinosti.

Sabirno bismo mogli usporediti glavne misli Origena, sv. Jeronima, Marulića i Erazma u sljedećoj tabeli u kojoj smo uzeli u obzir nekoliko evanđeoskih stavaka:

---

⁷ Erazmova djela se navode prema izdanju: Desiderii Erasmi Roterdami, *Opera omnia*, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung. *Novum Testamentum*, tomus VI, i *Paraphrases in Novum Testamentum*, tomus VII. Erazmovi paralelni tekstovi Evanđelja na grčkom i latinskom te bilješke uz Evanđelja bili su tako popularni da su od 1516. do 1527. doživjeli četiri izdanja (kod Frobena u Baselu), svaki put s nekim inovacijama i s nekim preinakama u naslovu. Samo je prvo izdanje imalo naslov *Novum Instrumentum omne...*, dok se već 1519. Erazmo vraća nazivu *Novum Testamentum omne*. U prevoditeljskim aktivnostima *Novog zavjeta* Erazmovo je izdanje imalo iznimno veliko značenje.

⁸ Isto, VII, 114.

	Origen	Sv. Jeronim	Marulić	Erazmo
<i>Vinograd</i>			Dom Izraelov	Obećana zemlja nakon izlaska iz Egipta (L)
<i>Gospodar vinograda</i>	Bog Izraelov	Sabaoth	Bog Otac	Jahve Sabaoth (L)
Ograda oko vinograda	Božje nadgledanje	Ili zid oko grada ili andeoska straža	Zid oko grada, ili andeoske straže	Božji zakoni
<i>Najamnici</i>	»Najstariji i najmudriji od naroda«	Prvaci svećenički i starješine naroda	Židovski narod	Svećenički prvaci i pismoznanci
<i>Postavljeni tijesak</i>	Zakoni koji vode pravednosti	»ili žrtvenik ili jedan od tijeskova kojih su imena na početku triju psalama«	»jarak ili trijesak, tj. zakon što obiluje savjetima za život«	
<i>Gospodarova odsutnost</i>	Na svojem »Svetom brdu«. Danju »u oblaku« noću »u stupu vatrenom« (pr. <i>Genezi</i>)	Tek prividno odsutan (ostavio je ljudima slobodnu volju)	Tek prividno odsutan (ostavio je ljudima slobodnu volju)	Tek prividno odsutan (ostavio je ljudima slobodnu volju)
<i>Toranj</i>	Hram	Hram	Hram	Hram
<i>Sluge</i>	Prvi proroci, drugi (mnogo brojniji) proroci* Božji sin (Krist)	Proroci*	Proroci*	Proroci
<i>Kamen ugaoni</i>	Krist	Krist	Krist	Krist

* Origen, sv. Jeronim i Marulić donose imena nekih proroka, ali se ona u svakog od njih razlikuju, dok Erazmo ne donosi proročka imena.

Erazmo uz komentare trojice evanđelista triput komentira smisaono manje-više isti tekst i nastoji da mu svaka varijacija bude što zanimljivija, a ujedno i da se one međusobno upotpunjavaju, ali kada se sva tri tumačenja uzmu u obzir, vidi se da se ona glavninom podudaraju s Marulićevim tumačenjima kojima je zajednički izvor Origen.

Navodeći riječi *Et apprehensum eum ejecerunt ex vinea* Marulić i Erazmo tumače da je riječ o razapinjanju Krista izvan grada. Kao i u Origena, u obojice vinograd označava židovski narod, dok je toranj uz vinograd veličanstveni hram. I kod Marulića i kod Erazma, naprimjer, tumačenja su gospodarove odsutnosti od vinograda podudarna: on je ostavio najamnike s njihovom slobodnom voljom. Umjesto Vulgatina *profectus est peregre*, kako stoji u Mateja, odnosno *multis temporibus*, kako je u Luke, Erazmo se u parafraziranju Lukina Evanđelja odlučuje za prilog »dugo« (*diu*), što upravo u neodređenosti ima svoje opravdanje.

Marulić skraćuje Matejev tekst pa kaže *Homo plantavit vineam*, dok Erazmo navodi *Homo erat paterfamilias*, što je razumljivo zna li se da je Erazmo išao za

objavljivanjem »kritičkog teksta« gdje će latinski izraz biti što bliži grčkom (ἄνθρωπος ἢν οἰκοδεσπότης).

Zanimljivo je usporediti Marulićevo i Erazmovo objašnjenje tijeska, gdje u Evanđelju stoji samo *et fodit in ea torcular* (καὶ ὄρυξεν ἐν αὐταῖς ληνόν). U Marulića čitamo: *Deus pater... posuit in ea lacum siue torcular*, a u Erazma: *Et fodit in ea torcular. Ληνόν. Nam lacunis olim effosis vinum recens expressum excipiebatur*,⁹ gdje riječ *torcular* objašnjava pojmom *lacuna*, iako je tijesak mogao, ali nije morao biti ukopan u zemlju.

No, kako primjećuje S. L. Wailes, unatoč ujednačenim tumačenjima glavnih stavaka te parabole, razilaženja među raznim tumačima ipak postoje u pojedinostima. Tako se »ubiranje plodova« najvećma prisposobljuje usklađivanju života sa Zakonom, dok je u Marulića riječ o nešto neodređenijim »zapovijestima Božjim«.

Marulić i Erazmo u tumačenju ove parabole ne slijede sv. Jeronima, koji je tri sluge iz Markova *Evanđelja* tumačio kao Mojsija, Davida i proroke.

Origen¹⁰ je donekle razradio poistovjećivanje slugu s prorocima pa navodi da su prvi sluge rani proroci, a drugi sluge su mnogo brojniji proroci, gdje on neke navodi i poimence, ali među njima nema onih koje navodi Marulić.

Iako su i Marulić i Erazmo poznavali sv. Ivana Zlatoustog, čini se kako on nije mnogo utjecao na njihova tumačenja ove parabole. Prema sv. Ivanu Zlatoustom, sadnja bi vinograda označivala dovođenje židovskog naroda u Obećanu zemlju, dok bi toranj uz vinograd označivao čvrsto duhovno povjerenje u obećani narod. Za sv. Augustina vinograd je označivao riječ Gospodnju, zakon usađen u srca Židova, od čega ne nalazimo nikakva traga u dvojice humanista o kojima je ovdje riječ. Međutim, Marulić poput Augustina smatra da ograđenost vinograda plotom označuje straže anđeoskih četa. Daleko bi nas odvelo kad bismo razlagali tumačenje benediktinca Bede Časnoga (673-735), koji je tu parabolu smatrao moralnom porukom upućenom ne samo Židovima nego svima. Evanđelist Marko spominje trojicu slugu, što bi označivali Zakon, psalme i proroke. Ipak, ni Marulić ni Erazmo nisu se udaljivali od Origena koji je za obojicu bio vrhunski autoritet.

Jedno naoko beznačajno neslaganje među evanđelistima mnogi su tumači zamijetili: radi se o ubojstvu Gospodarova sina. Prema Marku, on je najprije ubijen, a onda bačen izvan vinograda, dok kod Mateja i Luke najprije je izbačen pa ubijen.

⁹ Ovo objašnjenje Erazmova teksta navodim pr. *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami. Recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Ordinis sexti, Tomus quintus. Amsterdam – Lausanne – New York – Oxford – Shannon – Singapore – Tokyo: Elsevier, 2000, 286.*

¹⁰ Origen je tu parabolu objasnio veoma opširno, s mnogo pojedinosti. On napominje i to da se ne smije smetnuti s uma kako je i prije te prispodobe Matej naveo 1. stavak 20. glave, gdje se uspoređuje Kraljevstvo Božje s vinogradom, vinogradarom i najamnicima. Usp. Origenes, *Der Kommentar zum Evangelium nach Mattäus. Sv. 2. Eigeleitet, überzetzt und mit Anmerkungen versehen von Hermann J. Vogt Anton Hiersemann, Stuttgart, 1990, 248-261.*

Zanimljivo je da Marulić u toj pojedinosti slijedi Markovo Evanđelje, a u svim trima Erazmovim parafrazama sin je najprije izbačen pa tek onda ubijen.

U tumačenju odbačenog kamena koji postade kamen zaglavni, odnosno kamen temeljac, Marulić kaže: »Jer Krist je *ugaoni kamen* kojim se završava staro i započinje novo. Pa ipak kolika je razlika između Crkve i Sinagoge, pokazuje samo tumačenje njihovih naziva. Grčka riječ sinagoga znači 'skupljanje', a crkva se tumači kao 'sazivanje'. Ovo je svojstveno razumnoj prirodi, a ono pristaje i stoci. Stoga je ne samo ime Crkve uzvišenije nego i njezino dostojanstvo veće i milost punija.«¹¹

U Erazma čitamo: »*Kamen koji odbaciše graditelji postade ugaonim kamenom; to je djelo gospodnje, ono je divno u našim očima.* To znači da su oni sagradili sinagogu, ali izbacivši Krista bez kojega ni jedna građevina ne može biti čvrsta, odbacili su od samih sebe taj kamen i on će u budućnosti biti na velikoj cijeni u Crkvi naroda.«¹²

Čudno je da je Marulić ovdje posegnuo za tumačenjem pojmova »sinagoga« i »crkva«, a takva su tumačenja kod njega rijetkost, dok Erazmo koji nerijetko posegne za značenjem riječi, ovdje naglašava kao najbitnije to što ne može biti čvrsta ni jedna građevina koja se ne temelji na Kristu, što Marulić u svojim hrvatskim i latinskim djelima naglašava više puta.

Poznato je da su Erazmova izdanja vlastitih prijevoda *Evanđelja* naišla na brojne kritike. Tako u latinskom tekstu Vulgate *Verebuntur forte filium meum* Erazmo izostavlja *forte*, s napomenom kako se to *forte* ne nalazi »ni kod Grka niti u starim latinskim primjercima« (»*Forte*« *nec est apud Graecos, nec in vetustis Latinorum exemplaribus* (VI, 111). Zanimljivo je spomenuti da ni u Marulića nema onog »*forte*« (možda): »Poštovat će mojega sina« (»*Reverebuntur Filium meum*«, *Evanđelistar*, 440), koje bi čitavo tumačenje ove prispodobе moglo dovesti u pitanje.¹³

*

¹¹ Marko Marulić, *Evanđelistar I* (priredio i preveo B. Glavičić), Split, Književni krug, 1985, str. 73. (lat. tekst str. 440)

¹² Erasmus, *Opera omnia* VII, 115 (»*Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est hoc, et est mirabile in oculis nostris. Significans eos aedificare synagogam, sed ejecto Christo, sine quo nullum esset firmum aedificium, sed tamen illum rejectum ab ipsis lapidem magno in pretio futurum in Ecclesia gentium*«).

¹³ Kao vrstan teolog s iznimnim osjećajem za svaku pojedinost Erazmo je veoma dobro osjetio važnost onog *forte*, jer ako prihvatimo da gospodar vinograda nije znao što će se s njegovim sinom dogoditi, onda čitavo tumačenje ostaje na labavim nogama. Toga *forte*, prema Erazmu, nije bilo ni u Jeronima, a dodano je »od nekih ne znam kojih krivotvoritelja« (*a falsariis nescio quibus*), a zatim on ljutito uzvikuje »i što da više kažem o tomu« (*De quo mox plura dicam*).

Prijelaz iz Starog u Novi zavjet, židovsko odbacivanje onog kamena koji će postati zaglavni, sigurno nije došlo do izražaja nigdje koliko u ovoj prispodobi. Pitanje se postavlja uz parafrazu ove parabole – kao i uz mnoge druge tekstove – o Erazmovim i Marulićevim odnosima prema židovstvu, Židovima i Starom zavjetu.

Dok su jedni smatrali Erazma žestokim antisemitom, drugi su pronalazili drukčija, nešto blaža tumačenja. Uz neke zaista antižidovske tekstove, u brojnim pismima i tumačenju Evanđelja te Pavlovih poslanica, Erazmo je također – svojem vremenu usprkos – znao razlikovati »svećeničke prvake i pismoznance« (*principes sacerdotum et scribae*) od židovskog naroda. Erazmu se nerijetko predbacivalo da je svojeg prijatelja, jednog od najznačajnijih hebraista svojeg vremena, Johanna Reuchlina, branio mlako i nedosljedno, ali nitko kao on nije onako žestoko napadao najžešćeg Reuchlinova protivnika, židovskog obraćenika na katolicizam, tada veoma moćnog Johanna Pfefferkorna.¹⁴

Kritičari s katoličke strane Erazmu su nerijetko spočitavali njegovu bliskost s Lutherom i »reformatorima«, pa se tako i širila ona uzrečica za koju se ne zna baš točno kad i od koga je nastala: »Jaje je snio Erazmo, a izlegao ga Luther.« Dabome, većina kritičara nije bila dorasla sučeljavanju s dvojicom genija Lutherom i Erazmom, koji će se nakon prvotnog prividna slaganja žestoko sukobiti, ali to ne znači da nije bilo brojnih i oštrih sučeljavanja s raznih strana. Erazmo ipak nikada nije onako žestoko nastupao protiv Židova kao Luther.

Harry S. May¹⁵ na temelju brojnih navoda, ali *tek iz nekih Erazmovih djela* nastoji pokazati kao da bi tobože Erazmo bio jedan od najžešćih antisemitskih predvodnika, čak sukrivaca za Hitlerova i nacistička zlodjela. On Erazmove antisemitske stavove objašnjava Erazmovom vlastitom iskorijenjenošću. »Kada je napustio braću redovnike, Erazmo postaje bez korijena. Putuje s jednog kraja Zapadne Europe na drugi, najviše je putovao od svih humanista svojega vremena. A putovao je iz razloga koji će biti objašnjeni. Za sada je dosta napomenuti da je mrzio sama sebe zato što je bio čovjek bez doma, iskorijenjeni putnik. Psihološki govoreći, strašna se slika javljala pred njegovim očima: Vidio je Židove, iskorijenjene ljude koji su se selili, ili bili preseljavani, s jednog kraja Europe na drugi. Volio on ili ne volio tu sličnost, s njima se poistovjećivao. Oni su bili vječiti putnici, a i on je bio intelektualni lutalica. I upravo kao što se on osjećao preseljavan i kao što sebi nije dopuštao da se ikada smiri, tako je želio da i Židovi budu raspršeni i osuđivao ih je na vječni nemir.« (85-86)

No zna li se da je više sveučilišta Erazmu nudilo mjesto profesora, da su ga ustavljali u Engleskoj i u Francuskoj, da su mu u Baselu priređivali sjajne dočeke

---

¹⁴ O J. Reuchlinu i Erazmu čitatelj će naći dosta podataka u djelu Erike R u m m e l, *Johann Reuchlin – Religious and Social Controversy in Sixteenth-Century Germany*, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2002. Bibl. str. 165-169.

¹⁵ *The Tragedy of Erasmus – A Psychohistoric Approach*, Saint Charles, Missouri: Piraenus Publishers, 1975.

te da se konačno ipak doslovno skućio u Freiburgu te da su samo intelektualna znatiželja i izvanredno nastojanje za duhovnom i materijalnom neovisnošću bili uzrokom njegovih lutanja, nedvojbeno ćemo zaključiti da su dokazi psiho-povjesničara H. Maya na slabašnim nogama.

Za razliku od H. Maya, Shimon Markish u knjizi *Erasmus and the Jews*¹⁶ iznosi mnogo ozbiljnije poglede na problematične odnose Erazma prema Židovima i židovstvu. Erazmo je u odnosima prema Starom zavjetu, kao i prema Židovima, bio veoma nedosljedan i čini se kako su njegove izjave zavisile često o trenutačnim raspoloženjima. Jednom mu je Stari zavjet, posebno *Psalmi*, priča o prekrasnom Josipu, Solomonova *Pjesma nad pjesmama*, *Knjiga Sudaca* ili *Knjiga Kraljeva* pun božanske mudrosti i poezije, s kojom se ne može uspoređivati nitko od poganskih pisaca. Tako za *Psalmu* jednom reče da se u njima »božanski duh udostojio otkriti nam najtajnovitije radosti svojih misterija«. U pismu papi Hadrijanu VI. naglašava kako je čitavo Sv. Pismo »glazba koja može izliječiti duše što trpe od nesloge«.¹⁷ S druge strane, u pismu Wolfgangu Fabriciusu Köpfelu stoji: »O, kad se Kršćanska crkva ne bi tako vezala uz Stari zavjet... Na jedan ili na drugi način uvijek se odvrćamo od Krista koji je sam po sebi dostatan za nas«.¹⁸

Najžešće osude Židova i židovstva Erazmo je napisao komentirajući Muku Kristovu (prema *Mt 27,55*), nazivljući Židove ubojicama, izdajicama koji su unajmili vojničku kohortu, lažne svjedoke i sve drugo. Erazmo Pilata, i Rimljane općenito, potpuno oslobađa od svake krivnje. Markish dodaje: »Ipak ništa od toga nije Erazmovo iznašašće niti njegova pobuda. Erazmo vjerno slijedi Augustinovu tradiciju.«¹⁹

Nasuprot Augustinovu jednostranu sudu, papa Grgur Veliki ističe kako za Kristove muke na križu nisu odgovorni samo Židovi, nego i Rimljani, a i kršćani svojim grijesima. No Erazmo je u odnosima prema Židovima često bio svojevrsna žrtva sv. Augustina i njegova izmirivanja rimskog imperija s kršćanstvom, gdje je rimsku vlast trebalo potpuno opravdati, a za sve okriviti Židove. Komentirajući prisposobu o kojoj je ovdje riječ iz Matejeva teksta, govoreći o židovskom primanju krivice na sebe i svoje potomstvo, Erazmo napominje, dabome sa sebi svojstvenom ironijom, da je Krist bio milosrdniji prema Židovima negoli što su oni bili prema samima sebi.

S druge strane, u polemici s Lutherom koji je smatrao da Židovi nikako ne mogu biti spašeni, Erazmo naglašava – što je bila prava rijetkost i smjelost za njegovo vrijeme koje je bilo izuzetno teško za Židove u Zapadnoj Europi – kako

¹⁶ *Erasmus and the Jews* (Translated from Russian by Anthony Olcott, with an Afterword by Arthur A. Cohen). Chicago and London: The University of Chicago Press, 1986.

¹⁷ M a r k i s h, str. 40.

¹⁸ Ib. str. 36.

¹⁹ »Slijedeći striktno augustinsku tradiciju, ne dodajući ništa vlastitog, Erazmo potpuno opravdava Rimljane, stavljajući za bogoubojstvo svu krivnju na Židove.« (M a r k i s h, str. 54)

on nikada nije smatrao da nema spasenja za Židove budu li slijedili zakon. Konačno, iako odbijaju pokajanje, oni ostaju zauvijek Bogu Jahveu omiljeni, izabrani narod.

Arthur A. Cohen u pogovoru Markishovu djelu naglašava da jedino Thomas More nije nikada napisao ništa protiv Židova, dok je Erazmo, poput gotovo sviju humanista svojeg vremena, prema Židovima često bio maliciozan, ironičan, dvosmislen: s jedne strane je veličao Riječ Božju Starog zavjeta, a s druge smatrao bogoubojicama nositelje te iste Riječi.

*

Za svoja najbolja pjesnička djela, na hrvatskom i na latinskom, Marulić je crpao gradivo iz Starog zavjeta: to su *Judita* i *Suzana* na hrvatskom i *Davidijada* na latinskom. Nema sumnje da je Marko Marulić bio svjestan toga da se tim izborom izlaže opasnostima. Uostalom, *Judita* je čekala dvadesetak godina da bude objavljena, a *Davidijada* četiri i pol stoljeća! *Starozavjetne ličnosti* objavljene su tek u naše vrijeme.

Uzalud ćemo tražiti neke izrazito antisemitske ideje u Marulićevim djelima. A ipak, na prvi pogled nam se može učiniti da je baš tumačenje ove parabole iznimka. Onako velika razlika u tumačenju pojma crkve i sinagoge može proizlaziti i iz činjenice što su se u sinagogi žrtvovala životinje, a to se da naslutiti posebno iz redaka koji slijede, gdje se govori o Pashi Gospodnjoj, odnosno o Euharistiji.

Maruliću i Erazmu u tumačenju evanđeoske prispodobe zajedničko je – što izbija u prvi plan – naglašavanje ne toliko bogoubojstva zlih najamnika niti prenošenja »kamena temeljca« od odabranog židovskog naroda preko apostola na neznabošce, koliko Božja strpljivost i milosrđe.

*

Iako ne znamo koja su Erazmova djela bila poznata Maruliću, sama činjenica da je splitski humanist čitao, istina, već tada glasovita ali ipak četvrt stoljeća mlađega filozofa, teologa, književnika i polemičara, govori nam o Marulićevoj intelektualnoj receptibilnosti, širini i otvorenosti. Pitanje je li Erazmo poznavao koje Marulićevo latinsko djelo još je uvijek otvoreno, ali valja napomenuti da je sigurno imao mogućnost uvida u neko od dosta brojnih izdanja *Evanđelistara*, možda u bazelsko izdanje za vrijeme svojih boravaka u Engleskoj ili kod izdavača svojih *Izreka* (*Adagia*), Alda Manuzija, u Veneciji. No to je još jedno pitanje koje se odnosi podjednako na Erazma i na Marulića, a kojemu bi trebalo pristupiti što produbljenije i svestranije.

Vinko Grubišić

EXPLANATIONS OF A GOSPEL PARABLE BY MARKO MARULIĆ
AND BY ERASMUS OF ROTTERDAM

Both Marko Marulić and Erasmus of Rotterdam were partisans of the religious movement *devotio moderna*; both furthermore can be said to have considered theology the »queen of sciences«.

Marulić's main intention in his *Evangelistary* was to encourage the faithful, on the basis of Christ's parables, to live a moral life. Jerry H. Bentley said that Erasmus »became almost homiletic at points, and he sometimes aimed frankly, not simply to explain and clarify the New Testament, but to employ his research in the cause of moral and religious renewal«.

In this paper the author limits his research to the parable on the wicked tenants in the vineyard, from Matthew (21: 33-42), Mark (12: 1-11) and Luke (20: 9-18).

In his *Evangelistary*, Marulić addresses priests, monks, nuns and laymen, inviting them to aim for spiritual perfection, while Erasmus' *Paraphrases on the New Testament* can be considered the most important theological and hermeneutical contribution of his time to the explanation of the New Testament.

As far as this Gospel parable is concerned, Marulić's and Erasmus' explanations are essentially congruous, and they are in accordance with the traditional clarification of the Gospel, which can be traced back to Origen in the third century.

The author points out that the explanation of this parable cannot be taken as typical of either Marulić's or Erasmus' attitudes to the Old Testament, or to the Jews, because these attitudes are quite complex and contradictory.